

О. С. Сахнюк,

Національний університет «Острозька академія», м. Острог

БІЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті здійснено аналіз сучасного стану вивчення проблеми вербалізації болю та проведено огляд праць дослідників репрезентації больових відчуттів. Автор описує різноманітні інтерпретації складного та багатогранного явища болю, характеризує праці вітчизняних та зарубіжних вчених, з метою визначити ступінь розробки проблеми вербалізації больових відчуттів різними мовами та визначити можливі перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: біль, відчуття, вербалізація, мова болю, дослідження.

В статье осуществлен анализ современного состояния изучения проблемы вербализации боли и проведен обзор работ исследователей репрезентации болевых ощущений. Автор описывает различные интерпретации сложного и многогранного явления боли, характеризует труды отечественных и зарубежных ученых, с целью определить степень разработки проблемы вербализации болевых ощущений и определить возможные перспективы дальнейшего исследования.

Ключевые слова: боль, ощущения, вербализация, язык боли, исследования.

In the article the analysis of the current state of pain verbalization study is conducted and the review of the works of pain verbalization researches is presented. The author describes the various interpretations of a complex and multifaceted pain phenomenon and characterizes the works of domestic and foreign scientists in order to determine the extent to what the problem of pain verbalization is investigated and to determine the future research perspectives.

Key words: pain, feelings, verbalization, pain language, research.

Одним з найскладніших об'єктів для осмислення і концептуалізації, з яким людина стикається кожного дня, є емоції і внутрішні відчуття. Вони є однією з форм відображення дійсності і своєрідним критерієм позитивного чи негативного сприйняття світу. Значення емоцій для людини є надзвичайно великим. Вони регулюють процеси життєдіяльності і в цілому здійснюють вплив на життя людини. Емоції та відчуття є елементами людської психіки, а отже є суб'єктивними і це значно утруднює їх вербалізацію. Ця загальна закономірність діє і в процесах мовної концептуалізації відчуття болю. Біль – явище складне та багатогранне. Згідно з Міжнародною асоціацією з визначення болю, біль – це неприємний сенсорний і емоційний досвід, що асоціюється з існуючим чи можливим ушкодженням тканин, чи описується в рамках такого ушкодження [9, с. 15]. Біль – відчуття приватне та суб'єктивне, оскільки лише людина, яка його відчуває, може знати, що її щось болить, інші можуть про це лише здогадуватися, крім того, кожна людина відчуває свій власний біль і не може безпосередньо досягнути відчуттів іншої людини [12, с. 102]. Однак, людині властиве намагання зробити це приватне суб'єктивне відчуття публічним: особа, що відчуває біль, намагається виразити його словами, для того, щоб інші могли зрозуміти її відчуття. Таким чином, мова відіграє дуже важливу, ключову роль у прояві болю. Вона не лише описує біль, а й виражає його, є його вагомою частиною.

Неоднозначною є й позиція вчених на рахунок того, чи є біль різновидом емоцій чи ні. Так, Академічний тлумачний словник української мови дає наступне визначення болю: «Відчуття фізичного страждання // Відчуття прикrostі, образи, смутку» [3]. Міжнародна Асоціація вивчення болю запропонувала в 1979 році визначення болю, яке широко використовується й до сьогодні [9, с. 15]. Згідно з цим визначенням, біль – це тілесне відчуття, яке також є завжди неприємним і яке не обов'язково передбачає тілесне ушкодження, а може лише *описуватися* в рамках такого ушкодження. Спираючись на таке визначення, деякі вчені притримуються думки, що біль – це безсумнівно емоція [9, с. 15].

Однак, інші вчені відстоюють думку, що біль не можна віднести до емоцій. Так, ми притримуємося погляду А. Дамасіо, який розділяє біль і емоції, якими він супроводжується, хоча стверджує, що і відчуття болю і емоції, що його супроводжують, можуть бути викликані одним і тим самим подразником. На його думку, біль може спричинити виникнення певних емоцій, а деякі емоції можуть спричинити відчуття болю [14, с. 17]. Людина не здатна побачити відчуття інших людей, проте вона може спостерігати за своїми відчуттями, сприймаючи та розуміючи свій власний емоційний стан. Крім того, ніхто не може побачити внутрішні відчуття іншої людини, проте деякі аспекти емоцій, що призвели до виникнення тих чи інших відчуттів у людини, будуть доступні для інших [14, с. 17].

Д. Джексон стверджує, що, до певної міри, біль – це мова, адже саме через мову ми дізнаємося про біль інших [11, с. 220]. Мова відіграє дуже важливу, ключову роль у прояві болю. Вона не описує біль, а, як стверджує Ф. Оверлах, виражає його, є його вагомою частиною [11, с. 4]. Біль – відчуття невидиме для ока інших і не виражене вербально, воно залишається відчуттям приватним і не доступним для широкого загалу. Важливу роль мови для дослідження болю підтверджують і інші вчені. Так, Д. Енгел стверджує, що лікар працює не безпосередньо з болем, а з розповіддю пацієнта про його біль [9, с. 15]. М. МакКеффри вважає, що біль – це те, що людина, яка його відчуває, ним називає, і існує він тоді, коли людина, яка його відчуває, це стверджує [10]. Якщо розглянути визначення болю дане Міжнародною Асоціацією з визначення болю, то стане очевидним, що біль не обов'язково передбачає ушкодження тканин, він може *описуватися* в рамках такого ушкодження. Отже, очевидним є те, що мова є абсолютно важливим елементом для вербалізації болю. Однак, незважаючи на це, концепту болю та мові болю у лінгвістиці до цього часу приділялося досить мало уваги. Велика кількість відомих нам досліджень зосереджує свою увагу головним чином на виявах болю, на термінах, які

використовуються лікарями та пацієнтами, на мовних засобах, що передають ступінь та характер болю (L.C. Edwards та S.A. Pearce, J.A. Oldham, M.N. Janal, J.G. Norvell, F. Gaston-Johansson та F. Zimmerman та ін.). Однак ці праці не слід розглядати як виключно лінгвістичні, оскільки вони скоріше мають медичне чи соціологічне спрямування, допомагаючи відповідним спеціалістам краще зрозуміти біль, для того щоб знайти засоби його лікування. Вагомим внеском саме у лінгвістичне вивчення болю стала нещодавня поява кількох великих праць вітчизняних та зарубіжних вчених ([2], [11], [9], [7]).

У XX-XXI столітті вченими різних галузей було здійснено ряд спроб описати та систематизувати мову болю. Так, у 1976 році Горацио Фабрега та Стефан Тім у своїй роботі розглядають біль з ментальної (біль – це неприємне сприйняття, яке є свого роду стражданням), неврологічної (біль – це подразнення нервів) та тілесної (фізичні стимули) точки зору [6]. Центральне місце в роботі займає лінгвістичний аналіз структури та змісту вербального опису болю. Автори намагаються проаналізувати як мова та культура певної особи впливає на її здатність сприймати біль. Матеріалом дослідження слугують лексеми англійської мови, що використовуються на позначення болю. Автори поділяють слова, що слугують для вираження болю на три класи: первинні (*primary pain terms*) – слова, які служать основою для опису перцептивного досвіду, який ми визначаємо як біль. Таких слів є лише по декілька в кожній мові: в англійській автори визначають 4 (*ache, pain, hurt* та *sore*), в німецькій – 2 (*Weh/wehtun* та *Schmerz/schmerzen*).

Другим класом лексем, що виражають біль, є так звані вторинні терміни (*secondary pain terms*) – слова, що позначають фізичну зміну стану чи пошкодження і є метафорами, що використовуються на позначення болю. Наприклад: *I have a boring pain in my head* ‘Я відчуваю свердлючий біль у голові’.

Третій клас слів – третинні терміни (*tertiary pain terms*) – об’єднує слова, що описують ступінь інтенсивності, повноти чи тривалості болю, напр.: *I have an intense pain in my leg* ‘Я відчуваю сильний біль у нозі’. Тобто самі лексеми цієї групи не виражають біль, а описують його сприйняття. Ця група слів є найбільш розмитою, оскільки сюди можна віднести і прикметники, і прислівники, і іменники. Можна стверджувати, що ця група об’єднує слова, що позначають біль, проте не ввійшли до попередніх двох груп.

У своїй роботі «The language of pain» у 1985 році Конрад Еліх досліджує вирази та види мовної діяльності, які використовуються, коли мова йде про біль [5]. К. Еліх стверджує, що вербалізація сприйняття є річчю доволі складною, особливо коли йдеться про емоції і біль. К. Еліх теж визначає три класи больових виразів за їх комунікативною функцією. Центральне місце в його системі займає реакція, яку викликає опис болю у слухачів/читачів. Перший клас об’єднує такі реакції, як плач, ридання, ниття. Другий клас становлять вигуки болю, на зразок англ. *ouch!* чи нім. *au!*. Третій клас – опис болю. Робота К. Еліха є визначна тим, що він привернув увагу та наголосив на функціональній, інтерактивній стороні больових виразів. Однак, К. Еліх у своїй роботі зосередився переважно на семантичних властивостях окремих виразів, не прослідкувавши при цьому, як вони поводять себе в контексті. Як К. Еліх так і Г. Фабрега та С. Тім у своїх роботах працюють переважно з даними словників, не беручи до уваги дані мовних корпусів, де можна прослідкувати живу мову.

На відміну від попередніх робіт, у своїй праці «On the grammar of pain» (1998), М. Халлідей провів роботу з мовним корпусом, відібравши ключові вирази для опису болю та охарактеризувавши їх з точки зору семантичного та синтаксичного використання [7]. Всі вирази болю автор піддав спочатку лексичному аналізу, а тоді охарактеризував та класифікував семантичні структури, у яких вони найчастіше використовуються. Центральне місце у роботі займає спільний вплив граматичних та семантичних факторів на утворення значення. Так, для прикладу, автор розглядає такі речення як *I have a headache* та *My head aches* або *My head is aching*. М. Халлідей відстоює думку, що вибір того чи іншого речення мовцем не є випадковим. Перше місце в реченні займає тема висловлювання, що є основою для всієї подальшої інформації, закладеної в реченні. У прикладі *My head aches / is aching* закладена тема *my head*, що не відповідає тій інформації, яку ми маємо намір подати в реченні. Оскільки основним у даному реченні, згідно М. Халлідея, є не моя голова, а я в цілому. Отже, вибір речення *I have a headache*, з мовцем на першому місці, доводить, що не лише вибір слів та виду речень здійснюється мовцем при вербалізації свого болю. Важливу роль при цьому відіграє і граматики, яка встановлює, які конструкції є можливими у кожному окремому випадку. До того ж, всі ці процеси у свідомості мовця доведені до автоматизму, що дає йому можливість говорити швидко і без затримок.

Крім того, автор висловлює думку, що важливим інструментом розуміння, структуризації та передачі досвіду болю є метафора. Хоча у своєму дослідженні він не використовує термін «метафора», проте доводить, що біль є не лише комплексним відчуттям, він є доволі небезпечним, тому ми всіляко намагаємося зрозуміти його природу, асимілювати його до інших, зрозуміліших видів досвіду [7, с. 1-32], що власне кажучи і є принципом когнітивної метафори – складне, абстрактне, емоційне розглядається через простіше, зрозуміліше, доступніше для людини. М. Халлідей стверджує, що біль виступає в мові у трьох категоріях: як процес (відчуття болю вербалізується за допомогою дієслова: *My knee hurts* ‘Мое коліно болить’), як якість (відчуття болю вербалізується за допомогою прикметника і приписується певній речі або разом з річчю об’єднується в один елемент: *My throat is sore* ‘Мое горло болить’ та *I have a sore throat* ‘досл. Я маю болюче горло’) та як річ (вербалізується за допомогою іменника).

Важливим внеском у дослідження мови болю стала поява у 2007 році роботи К. Ласкаратоу «The Language of Pain» [9]. У своєму дослідженні автор розглядає біль з точки зору функціональної граматики М. Халлідея у поєднанні з когнітивною лінгвістикою. К. Ласкаратоу характеризує вирази з новогорьцькою лексемою *ponos* ‘біль’ з точки зору семантичних структур, у яких вони вживаються, а також граматики та лексики. Автор вдається до лінгвопрагматичного аналізу даних спілкування між лікарем та пацієнтом, вона розглядає способи опису болю, а також проводить аналіз іменних конструкцій з іменником *ponos* ‘біль’ у новогорьцькій мові з точки зору когнітивістики. К. Ласкаратоу приходиться до висновку, що вирази з іменником *ponos* ‘біль’ мають

скоріше описовий характер, проте не є способом виразити біль. Звертаючись до твердження М. Халлідея про три категорії болю, К. Ласкаратоу стверджує, що в грецькій біль виступає передусім як процес, тоді як учасник / річ і лише потім як якість, що пов'язано з тим, що дієслова дозволяють прямо описати біль на відміну від більш нейтрального та пасивного опису за допомогою прикметників. Саме такий синтез декількох підходів до опису мови болю дає, на думку авторки, повну картину вербалізації болю у новогрецькій мові. Праця К. Ласкаратоу була проведена на матеріалі електронного корпусу новогрецької мови у порівнянні з англійським матеріалом, приведеним у дослідженні М. Халлідея.

На матеріалі німецької мови зосередив своє дослідження Ф. Оверлах «Sprache des Schmerzes – Sprechen über Schmerzen» (2008) [11]. Беручи до уваги підхід М. Халлідея, описаний у його праці «On the grammar of pain», автор здійснив аналіз окремих виразів німецької мови, що використовуються для передачі больових відчуттів, а також описав їх використання у синтаксичних структурах. Ця робота є визначною тим, що автор провів комплексне дослідження даних мовних корпусів, що послужило основою для подальшого аналізу виразів болю у розмовній мові.

Наступним важливим етапом у дослідженні мови болю стала спільна праця українських та російських науковців «Концепт БОЛЬ в типологическом освещении» (2009) [2]. Автори стверджують, що лексична зона болю є доволі унікальною. Так, наприклад, дієслів, які описували б біль у своєму вихідному значенні є лише декілька в кожній мові (напр. 1 – в російській (*болеть*), 2 – в англійській (*hurt, ache*), 1 – в українській (*боліти*). При цьому, лексична зона болю нараховує, в залежності від мови, від двадцяти і до півсотні дієслів. Всі ці лексеми запозичуються на позначення болю з інших семантичних полів – поля звуку, руху, здійснення впливу інструментом чи квазіінструментом та ін. Іншими словами, це є метафори, що використовуються для опису болю [1, с. 9]. Автори пропонують класифікацію предикатів болю. Ця класифікація бере за основу Теорію концептуальної метафори Лакоффа – Джонсона [8], згідно з якою метафора становить собою перенос від зони-джерела до зони цілі. У даному випадку зона цілі є спільною для всіх метафоричних предикатів болю – це сфера сприйняття фізичних больових відчуттів людиною, натомість зони-джерела, з яких відбувається метафоричний перенос, різняться.

Згідно згаданої класифікації, що є результатом дослідження матеріалу з різних мовних груп і мовних сімей світу, семантичні зони-джерела, з яких запозичуються дієслова болю, поділяються на 5 груп. Перша група, на думку авторів, об'єднує дієслова, пов'язані ідеєю ГОРІННЯ (*горіти, пекти, палити*). До другої групи належать предикати, пов'язані ідеєю ЗНИЩЕННЯ/ДЕФОРМАЦІЇ об'єкта. Ця група поділяється на наступні таксономічні класи:

- 1) здійснення впливу інструментом: укр. *різати, колоти*; англ. *shoot* 'стріляти', *cut* 'різати'
- 2) вплив квазіінструментом (напр. зубами, нігтями та ін.): нім. *kratzen* 'дряпати' – *es kratzt im Hals* 'у горлі дряпає/дере'
- 3) вплив руками, у тому числі:
 - знищення/пошкодження структури: грузинське *motexa* 'ломати' – *saxsrebl'i mtexavs* 'досл. в суглобах у мене ломає'

• м'яка деформація: рос. *тягнути* – *живот тянет* 'живіт тягне'

- 1) самознищення: рос. *раскалывается* – *голова раскалывается* 'голова розколюється'

Третю групу становлять дієслова ЗВУКУ (укр. *нити* – *живіт ние*, рос. *гудеть* – *ноги гудут* 'ноги гудуть'). Четверта група – це дієслова РУХУ та КАУЗАЦІЇ РУХУ (рос. *крутить* – *живот крутит* 'живіт крутить', англ. *churn* 'збивати масло' – *my stomach is churning* 'досл. мій живіт збивається'). Дієслова п'ятої групи порівняно рідше стають джерелами дієслів болю. Сюди відносяться предикати, що позначають людську поведінку чи стан (англ. *my stomach is unhappy* 'досл. мій живіт нещасливий'). Окремий клас дієслів становлять предикати, які позначають не стільки біль у якійсь частині тіла, скільки порушення її звичного (нормального) функціонування: рос. *нос заложен* 'ніс заложений', укр. *рука заніміла*. Ці дієслова описують ВТРАТУ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ [1, с. 9-11]. У роботі охарактеризовано способи позначення болю у багатьох мовах та проведені типологічні узагальнення закономірностей мовної репрезентації болю. Однак цікавим та неопрацьованим залишається зворотній процес мовної вербалізації болю, при якому сфера сприйняття фізичних больових відчуттів людиною (сфера джерела) є заданою та сталою, тоді як сфери цілі – різняться.

Отже, така кількість досліджень мови болю підтверджує актуальність та цікавість цієї теми з точки зору лінгвістики, однак, зазначені роботи не є вичерпними. Оскільки згадані вчені зосередили свою увагу переважно на дієслівних позначеннях болю, то перспективним залишається вивчення субстантивних конструкцій, що слугують для вираження больових відчуттів в англійській, німецькій та українських мовах, а також аналіз лінгвопрагматичних особливостей передачі болю зазначеними мовами.

Література:

1. Бонч-Осмоловская А. А., Рахилина Е. В., Резникова Т. И. Глаголы боли: лексическая типология и механизмы семантической деривации / А. А. Бонч-Осмоловская, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова // Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 8-27.
2. Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении / В. М. Брицын, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. – 424 с.
3. Словник української мови в 11 т. – К. : Наукова думка. – Т. 1-1, 1970-1980.
4. Damasio A. The Feeling of What Happens / A. Damasio. – New York : Harcourt Brace and Company, 1999. – 386 p.

5. Ehlich K. The language of pain / Konrad Ehlich // *Theoretical Medicine* 6, 1985. – S. 177-187.
6. Fabrega H., Tyma S. Language and cultural influences in the description of pain / H. Fabrega, S. Tyma // *British Journal of Psychology*, 1976. – 49. – P. 349-371.
7. Halliday Michael. On the grammar of pain / Michael Halliday // *Functions of Language*, 1998. – 5 (1). – P. 1-32.
8. Lakoff G. *Metaphors we live by* / J. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – xiii, 239 p.
9. Lascaratou Chryssoula, Marmaridou Sophia. *Metaphor in Greek pain-constructions: Cognitiv and functional perspectives* / Chryssoula Lascaratou, Sophia Marmaridou. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2005. – P. 235-254.
10. McCaffery M. A. *Pain. Clinical Manual For Nursing Practice* / M. A. McCaffery. – St. Louis : The C.V. Mosby Company, 1994. – 320p.
11. Overlach Fabian. *Sprache des Schmerzes – Sprechen über Schmerzen: eine gramatisch-semantische und gesprächsanalytische Untersuchung von Schmerzausdrücken im Deutschen* / Fabian Overlach. – Berlin : Walter de Gruyter, 2008. – 367 s.
12. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations* / L. Wittgenstein. – Oxford: Basil Blackwell, 1953 / 1989. – 323 p.